

HONTI LÁSZLÓ

Mítoszok a magyar nyelv eredete körül*

Ever since the Hungarian language has been written, its genetic affiliation has been a recurring question. The evidence accumulating from the eighteenth century onwards proves that Hungarian belongs to the Uralic family. For the past fifty years, ideas of a more aristocratic and romantic ancestry have flooded bookshops and all forms of media. These ideas are promulgated by people who (1) entirely lack scientific training or (2) are professionals in some branch of science other than linguistics or (3) have received training in linguistics and actively work on one of its subdisciplines. Consequently there are large differences in argumentation and the content of these “theories”. Those in groups (1) and (2) tend to make pronouncements on historical and comparative linguistics that show total incompetence, whereas those in (3) tend to be incompetent in specific questions they address and often produce large quantities of pompous misinformation that only serves to deceive the unsuspecting reader. The present paper describes the major characteristics of such works but does not mention the names of their authors because those who are totally untrained do not deserve to be named in a linguistic forum, whereas those who are perhaps justly respected specialists of other fields deserve to be tactfully left unidentified.

0. A magyar ember általában mindenhez ért. Nemcsak a futballhoz, a politikához, a gazdasághoz, hanem tapasztalataim szerint a különféle tudományokban is sokan vélik magukat kompetensnek, mindenekelőtt talán az orvoslásban, a csillagászatban és persze a nyelvészetben is, még hozzá egyenesen a csodatevés szintjén. A különféle médiumok tudományos kérdésekben magukat ugyancsak kellőképpen tájékozottnak vélő munkatársai készségesen biztosítják számukra a közszereplés lehetőségét, és ők maguk is gátlástalanul végzik a népbutítást mind az írott, mind az elektronikus sajtóban, meggyőzően hirdetve a legvadabb téveszméket. Ezzel a jelenséggel találkozunk a csillagjósok, az ufológusok, a vajákosok és persze a magyar nyelvvel bűvészkedők esetében is. Még ennél is szomorúbb, hogy bizonyos hatóságok és hivatalok is vagy csak egyes tisztségviselők nyíltan vagy a háttérbe húzódva igyekeznek közpénzen támogatást nyújtani nekik.

* A Magyar Tudományos Akadémián Budapesten 2003. november 13–14-én rendezett „Múlt – Jelen – Jövő. A társadalomtudományok szerepe a változó világban” című konferencián november 14-én elhangzott előadás kissé bővített változata.

1. Maradjunk csak a nyelvtudománynál, közelebből: a magyar nyelv eredetével kapcsolatos hiedelmeknél. Valamikor Zsirai Miklós (1943/1986) eufemistikusan csak „őstörténeti csodabogarak”-nak nevezte ezeket. Ezen elképzelések propagálói rendszerint az iskolázottabb emberek közül kerülnek ki, de a társadalom minden rétegében vannak olyanok, akiknek fantáziáját megmozgatják a hangzatos elképzelések. Úgy látom, a nyelvtudományi módszerekre fittyet hányó kutatók három csoportba sorolhatók:

1. abszolút dilettáns nyelvészkedők;
2. tudományos (főleg régészeti és történeti) képzésben részesült személyek, akiknek kellő történeti-összehasonlító nyelvészeti ismereteik nincsenek, s ebben a diszciplínában hályogkovácsként tevékenykednek;
3. nyelvészetet tanult, de a fantazmagóriák világába tévedt kutatók.

Az első csoportban főleg olyanok vannak, akik egyetemi diplomával rendelkeznek, pl. papok, orvosok, mérnökök, jogászok, tanárok(!), akadnak azonban a felsőfokú oktatásnak közelébe sem került megszállottak is; a második csoportban tudományos kutatókat és oktatókat találunk, akik saját szakterületükön esetleg eredményesen tevékenykednek (s a saját szakmájukba orrukat beleütni kívánó dilettánsok téveszméit remélhetőleg semmibe veszik vagy olykor józanul elutasítják); a harmadikban legtöbbször nyelvészeti kutatással foglalkozók vannak, akik vagy nem ismerik a történeti és összehasonlító nyelvészetet, vagy feltűnési viselkedésből mondanak „nagyot”.

Név szerint senkit sem kívánok megemlíteni a tévelygő kortársak közül. Az első csoportban matatatók közül azért nem, mert csak szakemberek szolgálnak rá arra, hogy nevük megemlíttessék a Magyar Tudományos Akadémián, a második és a harmadik csoportba sorolhatókat pedig tapintatból hallgatom el. Kivételt csak akkor teszek, ha a téveszmét terjesztő személy nem szakmabeli és nem magyar. Mindhárom csoport tevékenységéről igyekszem rövid tájékoztatót adni annak érdekében, hogy valamennyire érzékeltessem, sokan milyen szívesen „tévednek” számukra ismeretlen területre, és nyilvánítanak véleményt olyan problémákról, amelyekkel kapcsolatban még kérdéseket sem tudnak feltenni, nemhogy a valós kérdésekre megkeressék a hiteles vagy legalább a valószínű választ.

Nem áll szándékomban olyan magyarázatokkal és adatokkal terhelni az olvasót, amelyek pontos megértése alaposabb nyelvészeti ismereteket igényel. Igyekszem olyan formában ismertetni a téveszmék lényegét és a történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelőinek álláspontját, hogy a szakterületet csak kívülről ismerő és értő, ún. művelt nagyközönség számára követhető legyen.

1.1. Anyanyelvünk rokonságának, forrásának keresése évszázadokkal ezelőtt kezdődött. A feltevések között voltak később helyesnek bizonyult sejtések, de sokkal több az olyan hipotézis, amely a „szent” nyelvek közül a héberrel való

rokonság gondolatát igyekezett a kor írni-olvasni tudó társadalmának tudatába plántálni. Ez utóbbiak rendszerint a XVI. századtól tevékenykedett nyelvtanírók közül kerültek ki, mint pl. Sylvester János, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György. A magyar nyelvtudomány történetének kutatója, Hegedűs József a héber felé fordulást tanulságosan magyarázta: „Szemben [azzal] az általánosnak mondható felfogással, amely szerint a magyar nyelvhasználat kezdeteit (XVI–XVII. század) a héber–magyar nyelvhasználat jellemezte, arra az álláspontra vagyunk kénytelenek helyezkedni, hogy a héber–magyar nyelvhasználat is a XVI–XVII. századi magyar nyelvészeti irodalom alaphangját: a magyar nyelv társtalanságát, az (indo)európai nyelvektől való teljes eltérését és különleges, eredeti jellegét tükrözi sajátos formában” (Hegedűs 1966: 90). A XVII. századtól egy másik irányzat is jelentkezik, ennek képviselői keleti nyelvrokonokat véltek felfedezni a hunok, a szkíták (vö. *szittyá*), az avarok és a törökségi népek nyelvében, de már a finn és a magyar közti rokonság is felvetődött, igaz, eléggé tétován (Hegedűs 1966: 108, 110–113).

1.2. A rokonság keresésének igényét nyilvánvalóan az váltotta ki az egymást követő nemzedékekben, hogy felismerték nyelvünknek a környezetében való elszigeteltségét, társtalanságát. Keserűen eszméltek rá: „egyedül vagyunk a szláv és germán tengerben”. A bús honfiak ezért keresték távoli tájakon beszélt idiómákban, többnyire erősnek és gazdagnak hitt vagy romantikus színben feltűnt népek nyelvében anyanyelvük testvéreit. A XIX–XX. században átszakadt a gát: találtak is félszáznál is jóval többet, amelyek közül csak néhányat említek meg: kínai, japán, sumer, dravida, etruszk, törökségi és indián nyelvek. A finnugor rokonságot nem látva eléggé előkelőnek, az álmodozók minden kontinensen véltek nyelvrokonokat találni, és egyre erősebben gyalázkodó hangnemben igyekeztek elnémítani a „felfedezéseiket” bíráló szakembereket. Ez a „nemes” hagyomány a XX. század második felében érte el tetőfokát.

2. A következőkben az utóbbi kb. ötven évben feltűnt vadhajtásokról adok igen rövid áttekintést. Aki alaposabban kíván tájékozódni, annak figyelmébe ajánlom Rédei Károly könyvét (Rédei 2003).

2.1. A nyelvtudományi szempontból képzetlen, de idegen nyelveket akár igen alacsony szinten is ismerő emberek hamar észreveszik, hogy a germán nyelvek (pl. a német és az angol), a szláv nyelvek (pl. az orosz és a lengyel), az újlatin nyelvek (pl. az olasz és a francia) számos ősi (nem csak újabb kori idegen eredetű) szavának hangalakja és jelentése vagy (majdnem) teljesen azonos, vagy legalábbis nagyfokú hasonlóságot mutat. Éppen ezért a semmiféle tudományos tevékenységet nem folytató dilettánsok is elsősorban a szókinccs elemeire vetik rá magukat, amikor a magyar és az azzal összekapcsolni, rokonítani kívánt nyelv vagy nyelvek szókinccséből szemezgetve állítanak egymás mellé szavakat, és ujjongva teszik közzé „felfedezéseiket”. Néhány példával illusztrálom az ilyen

típusú szóegyeztetéseket, hogy felvillantsam, milyen gazdag fantáziával megáldott emberek szorgoskodnak ebben a csoportban: m. *fest* ~ tör. *faş* 'közismert, világos, érthető', m. *tök* ~ sum. *dug* 'fazék' (idézi Rédei 2003: 64, 93), m. *szer*, *-szer* (*-szor*, *-ször*) ~ vintu (kaliforniai indián nyelv) *ser*: *s.-panil* 'hat (tkp. 2 × 3)', **ser-λ`awi* 'nyolc (tkp. 2 × 4)' (Sadovszky 1981: 239). Horribile dictu, egyikük egy folyóiratban azt a véleményét is közreadta, hogy tudományos szempontból semmi kivetnivaló nincs abban sem, ha valaki pl. a hieroglifákkal írt óegyiptomi szövegeket a „magyar nyelv segítségével” olvassa! Az ilyen nyelvhasználtatóknak a nyelvészek adhatnának további ötleteket is; néhány aprósággal most meg is ajándékozom őket, főleg azért, hogy szemléltessem, voltaképpen határtalanok a lehetőségeik újabb és újabb világrengető felfedezéseket tenni: e műkedvelők kinyilváníthatnák pl. a következőket:

(a) a lat. *mel* > ol. *miele* 'méz' a magyarból vagy a finnugorból való, vö. m. *méz* ~ fi. *mesi* (valójában: ol. *miele* < lat. *mel* < < IE **melit-* 'honey' [Buck 1988: 383–384]),

(b) az olasz *tetto* 'háztető' szó a m. *tető* átvétele vagy az ősi magyar–olasz rokonság bizonyítéka (valójában: ol. *tetto* < lat. *tectum* < < IE **(s)teg-* 'cover' [Buck 1988: 473]),

(c) az olasz *chi* 'ki' kérdő névmás a magyar *ki* átvétele (valójában: ol. *chi* < lat. *qui* < < IE **qwi*),

(d) az olasz névszók jelentős részében használatos többesszámi *i* elem a magyarral vagy egyáltalán a finnugor nyelvekkel való rokonság bizonyítéka (pl. ol. *cavallo* 'ló' ~ *cavall-i* 'lovak', vö. m. *hal* ~ *hala-i*, fi. *kala* 'hal' ~ *kalo-i-ssa* 'halakban', *kalo-i-ssa-nsa* 'hala-i-ban').

A „legmesszebbre” azok jutottak, akik szerint a világ nyelvei a magyarból származnak, s voltaképpen minden nyelvben magyar nyelvi elemek fedezhetők fel. Sikerült „megfejteniük” pl. középkori latin *hungarus* népnevünknek a tövét is magából a magyarból; eszerint három elemből áll: *hun-g-ar*, ahol az első elem a *hon* 'lakhely, haza' szóval azonos, a *g* a *k* többesszámjelnek a változata, az *ar* pedig az *úr* szóval azonos, tehát a *hungar(-us)* eredeti jelentése ennek értelmében 'hon-ok ura' (idézi Rédei 2003: 107). Egy, a politikában a közelmúltban ismertté vált, jogász végzettségű honfitársunk az interneten is közzétett írásában leszögezte, hogy a finnugristák hazudnak. Azt azonban még neki is sikerült felfedeznie, hogy a jobb ügyhöz méltó buzgalommal nyelvészkedők elmeszüleményei rendkívül tarka egyveleget képeznek, ezért úgy vélte: „tudásuk ... pontosítandó, gyarapítandó, ö s s z e h a n g o l a n d ó” (én ritkítottam; H. L.); ezt azonban éppen olyan reménytelen lenne elvárni, mint megkísérelni egy csapat verebet rávenni egy bizonyos dallam teljesen szinkron elcsiripelésére. Előszeretel minősítik e nyelvfárigcsálók a magyar nyelv történetével és származásával foglalkozó tudományos kutatókat zsidó-, német- és oroszbérencnek,

nemzetárulónak; felelmegetik, hogy a magyar finnugrisztika művelői közül pl. Hunfalvy Pálnak eredeti családneve Hunsdorfer volt, vagy hogy Budenz József Németországból jött hozzánk, miközben e faj- és nemzetvédők jelentős részének ősei sem feltétlenül a Vereckei szorosnál, nem Árpád népével és nem kb. 1100 évvel ezelőtt érkeztek Magyarország földjére, amiről ugyancsak nem magyar családnevük tanúskodik ékesszólóan. Legtöbbnyire félművelt emberek, akik nem képesek az összegyűjtött információkat feldolgozni, kiértékelni. Egy önmagát „hivatásos igazságkereső”-nek minősítő személy, aki igyekezett nagyobb nyilvánosság elé vinni e fura tanoknak legalább egy részét, az egyik szerzőt így jellemezte: „ugyan nem hivatásos nyelvész, de széleskörű nyelvtudása felhatalmazza megfelelő következtetések levonására”; ezzel az erővel persze bármelyik állattartó magyar parasztember is elvárhatja, hogy zoológusnak tartsuk...

2.2. A második csoportba főleg régészek sorolhatók. Legtöbbjük kacérkodik az első csoportban farigcsálók „eredményeivel”, de azokat igyekeznek a tudományosság látszatát keltő mezbe öltöztetve előadni. Ebbeli igyekezetük azonban semmivel sem emeli termékeiket az imént említett csoportban szorgoskodókéi fölé. Egyikük pl. a krónikák és a régészeti magyarázatok közé ágyazva az iráni nyelvű szkítákat a magyarok rokonaiként állítja be, *asszony* szavunkat egy és ugyanazon írásában nagy bravúrral egyszer sumer, másszor iráni eredetűnek állítja (I. Rédei 2003: 105). Egy másik régész, akinek neve a magyarság régészeti anyagának vizsgálatában tudtommal jól cseng, egy emigráns, ún. „őstörténész” nyomán figyelt fel arra, hogy „a magyarnak olyan hangjai vannak, amelyek ismeretlenek a finnugor nyelvekben”; hát ez igaz, de az is, hogy a többi finnugor nyelv is számos olyan „hangot” ismer, amelyeket sem a magyar, sem a legtöbb rokon nyelv sem ismer, de ennek a nyelvrokonság megítélése szempontjából nincs semmi jelentősége (erre vö. pl. a német, angol, lengyel és orosz hangállomány különbségeit, ám ezek mégis mind rokonok egymással...). Egy harmadik régész azt is tudni véli, hogy „a honfoglaló magyarok... köztörök nyelvet [sic!; H. L.] beszéltek... a honfoglaló magyarok nyelvét a baskírok nyelvével kell rokonnak tartanunk”, de ugyanazon munkájában azt is leszögezte, hogy a magyar nyelv csak azokkal a nyelvekkel rokonítható, amelyeket finnugor és szamojéd nyelvként ismerünk; e kijelentés ismeretében az én kérdésem így hangzik: ennek értelmében vajon a többi finnugor nyelv és a szamojéd nyelvek is törökségi nyelvek lennének?! Meghökkenítő, hogy ugyanennek a szerzőnek – aki, mint az imént hangsúlyoztam, régész! – tudomása van finnugor kori katonai akciókról, a had és az uraság intézményéről, a szervezett körülmények közötti többlettermelésen alapuló adóztatásról, továbbá jelentős ugor kori kerti növény- és gyümölcsstermesztésről is. Egy kolléga, aki rendszeresen a mai magyar nyelvhasználatról foglalkozik, történeti-földrajzi újdonsággal is képes előrukkolni, ti. az ő ismeretanyagában Magyarország Pannóniával azonos; elsősorban persze

nyelvészeti felfedezéseivel lepi meg az olvasót, pl. azzal, hogy indokolt lenne a magyar nyelv finnugorságát felülvizsgálni, és ő a magyar–török nyelvi párhuzamokra, az állítólagos ősi magyar–japán szavak százaira hivatkozva, ill. az általam az első csoportba sorolt nyelvészkedők nyilatkozatai alapján a magyar nyelvet „sokgyökerűnek” minősíti; egy külföldi elvbarátjával, aki hasonló kvalitású szakember a történeti-összehasonlító nyelvtudományban, egy, az interneten közzétett opusban javasolta a finnugor elmélettel szemben „alternatív elméletek” kidolgozását a magyar nyelv eredetére nézve. Még megjegyzem, hogy ezen „kolléga” oly mértékben számít felkészültnek a történeti-összehasonlító nyelvtudomány, ezen belül is az uralisztika terén, hogy Fejes László kolléga kénytelen volt közhírré tenni ismereteivel kapcsolatban a következőt: „Persze az sem mérvadó adat, ha neves kiadónál, »tévéből ismert nyelvész« szerkesztésében olyan kidolgozott érettségi tételek jelennek meg, melyben a mordvin és a cseremiszi permi nyelvként van felsorolva” (Fejes 2003: 26, 1. jegyzet).

Még ennél is meglepőbb számomra, hogy egy tanítóképző igazgatója(!) egy informatikussal(!) társulva egyik egyetemünk(!) tudományos kiadványában a következő kijelentést tette közzé: „Ne bélyegezzük »szellemi alvilágnak« a mai török vagy sumér rokonságot hirdetőket, főként ne tegye ezt a Magyar Tudományos Akadémia tagja, emlékezve arra, mennyi zöltség jelent meg az Akadémia támogatásával, akadémiai kiadványban és az Akadémia égisze alatt a XX. század második felében, köztük a marrizmus és Sztálin nyelvtudományi munkásságának magasztalása, mellettük Saussure mint »visszafejlődés«, Gombocz mint »demoralizáció«, hogy pusztán néhány nyelvészeti példát említsünk, de jókora akadémiai trágyahalom akad a történettudományban és más tudományágakban is... Ne csodálkozzunk, ha a finnugor rokonság ténye sokak tudatában összekötődött az idegen elnyomással és az általa ránk erőltetett butaságokkal” (Bencze – Csébfalvi 2003: 11). Furcsa, hogy a szerzők (akik közül az egyiknek ráadásul lehet némi fogalma a nyelvészetről, ha a történeti-összehasonlító kutatáshoz nem is ért...) az MTA-nak hányják a szemére egy, részben bűnözőkből állt politikai párt tevékenységét, s nem akarják észrevenni, hogy ők éppen olyan trágyahalomot és butaságokat pártolnak, mint amilyenek ellen más vonatkozásban hadakozni látszanak...

Az idesorolt nyelvészeti háttérű kutatók – tudományos szempontból feltétlenül – szintén legfeljebb a félművelt társasághoz tartoznak.

2.3. Végezetül azokról a próbálkozásokról emlékezem meg, amelyek szerzői az uráli (finnugor) nyelvtudomány valamely részterületén, ill. a fonetikában végzett munkájuk révén ismertek. Elképzeléseik egyáltalán nem nevezhetők egybehangzónak – tehát a sommázóan itt ismertetendő nézetegyvelegnek talán nem minden elemét vállalja mindegyikük! –, de ennek ellenére szorgalmasan idézik egymást, tevékenységüket „forradalom”, „áttörés”, önmagukat „reformerek”,

„ifjú lázadók” címkével látták el (megjegyzem, ez utóbbi elég groteszk önjel-lemzés, hiszen köztük a legfiatalabb a hatodik, a legidősebb pedig a nyolcadik tízest morzsolgatja...), a történeti-összehasonlító uralisztika (finnugrisztika) művelőit pedig „tradicionalisták” minősítéssel díszítették fel.

Legfeltűnőbb tételeik egyike, hogy hajdan szinte egész Európa északi vidékeit finnugor nyelvű népek lakták az Uráltól egészen a brit szigetekig. Tagadják, hogy létezett volna uráli és finnugor alapnyelv, hogy az ezen családba sorolt nyelvek az E. N. Setälä által felállított családfamodell (Setälä 1926: 53–54) szerinti rokonsági viszonyban állnának egymással, illetve hogy azon séma szerint váltak volna ki a hajdani alapnyelvből. Mielőtt továbbszólnék, talán indokolt röviden ismertetnem az alapnyelv fogalmát. Alapnyelvnek nevezzük azt a hipotetikus nyelvi rendszert, amelyből a rokon nyelveket eredeztetjük. Így a mai indogermán (vagy indoeurópai) nyelvek az indogermán (vagy indoeurópai) alapnyelvből, az uráli nyelvek az uráli alapnyelvből, a finnugor nyelvek a finnugor alapnyelvből származnak (megjegyzem, hogy a finnugor alapnyelv és a szamojéd alapnyelv is az uráli alapnyelvből vált ki). Az újlatin nyelvek alapnyelve pedig a latin (a vulgáris latin) volt. A reformerek szerint a mai finnugor nyelvek nem az alapnyelvből, hanem egy ún. lingua francából keletkeztek. De nem árulják el, mit is értenek e terminus technicuson, legfeljebb kódósítva annyit, hogy a lingua franca műszót „modern értelmezésben” alkalmazzák, de hogy ez mi lenne, végülis teljesen homályban marad. Én a lingua francának két fő értelmezését ismerem, egyik sem illik az ő teóriájukhoz:

(a) egymás nyelvét nem értő, egymással sűrűn kapcsolatban lévő csoportok rendszerint kettőnél több nyelv elemeiből (szókészletéből) kialakult közvetítő nyelve, amelynek alig vannak szintaktikai szabályai, ha alkalmilag vannak is, azok is bizonyos fokig a beszélő anyanyelvének szabályait követik,

(b) egy létező és teljesen funkcionális idegen nyelvet használnak az egymás anyanyelvét nem értő és nem beszélő csoportok (ilyen értelemben volt lingua franca a magyar a történelmi Magyarország népei számára, ekként van használatban a német Európa nagy részében, gyakran az orosz a hajdani Szovjetunió népei közt, vagy legújabban az angol globalizálódó világunkban).

Ha a finnugor nyelvek esetében az első értelmezés mellett döntenének e „reformerek”, akkor pidzsin nyelvről lenne szó, amely kreolizálódhat, azaz egy közösség anyanyelvévé válhat, de teljesen valószínűtlen, hogy a mai finnugor nyelvű népeknek a reformerek szerint szinte az egész Európát benépesítő elődei a földrajzi távolságok ellenére közös pidzsin hoztak volna létre, s a kreolizáció folyamán azonos alaktani, morfológiai eszköztárat alakítottak volna ki; ezzel nem lehetne összhangba hozni a másik nagy eurázsiai nyelvcsaládnak és a miénknek, azaz az indogermán és a finnugor nyelveknek a nagyfokú lexikális, főleg pedig grammatikai különbözőségét (márpedig a kreolizáció során nagyon

hasonló nyelvi struktúrák jönnek létre), pedig az egyik reformer szerint mindkettő lingua franca volt eredetileg: azt is tudni véli, az északi a vadászok nyelve volt, a déli a földművelőké, az előbbiből jöttek létre a finnugor, az utóbbiból az indogermán nyelvek, az északi őslakosok voltak a „köznép”, míg a déli jövevények az „uralkodó felső réteg”. Ennek a felfogásnak nyelvészeti szempontból nézve szinte minden önmérsékletet nélkülöző változata szerint az alapnyelv ún. nyelvsvövetség (Sprachbund) lett volna, megfelelkezve arról, hogy a nyelvsvövetség nem nyelv, nem kommunikációs eszköz, hanem egy-egy régió nyelveiben esetleg kölcsönhatásként kialakult grammatikai jelenségek rendszere (egy ilyen állításból az is következne, hogy pl. a bolgár, a macedón, a görög, az albán és a román alkotta balkáni nyelvsvövetség egy majdani „balkáni nyelvcsalád” tagjainak forrása lehetne, vagyis e nyelvsvövetség potenciálisan „balkáni alapnyelv, ősnelv” lehetne). A nyelvsvövetség fogalma is önkényesnek tűnik némileg, amint Uriel Weinreichnek, a nyelvek közti kontaktusok gyakran idézett kutatójának szavaiból kitűnik: „Yet although the phenomenon is familiar, the term »Sprachbund« is admittedly unsatisfactory. Its fundamental fault is that it implies a unit, as if a language either were or were not a member of a given Sprachbund. But of course a grouping of this sort has no specific a priori criteria; a group of geographically continuous languages may be classified as a Sprachbund ad hoc, with respect to any structural isogloss” (Weinreich 1958: 378–379; én emeltem ki — H. L.). Ha pedig a második értelmezést fogadnák el a reformerek, akkor csak ún. nyelvcséről beszélhetnénk, ami pl. a hajdan bolgártörök nyelvű dunai bolgárok esetében történt, akik a ma bolgárként ismert délszláv nyelvre tértek át. A reformerek nyelvtörténetileg képtelen feltevéseiket annak sugallásával szeretnék valószínűsíteni, hogy évezredekkel ezelőtt a nyelvi törvényszerűségek nem voltak azonosak a maiakkal, noha az alapnyelvek beszélői pontosan annak a Homo sapiens sapiens fajnak a képviselői voltak, mint a mai emberek, s a történeti-összehasonlító nyelvtudományak a paleolingvisztikával is foglalkozó kutatói körében egyöntetű a vélekedés, hogy ezen emberfaj nyelvei a távoli múltban is a ma is ható törvényszerűségek szerint működtek és változtak.

E reformerek kedvelt csúsztatásai közé tartozik, hogy olyan feltevéseket, kijelentéseket is tulajdonítanak a „tradicionalista” finnugristáknak, amelyek azoktól mindig is idegenek voltak. Ezek egyike az alapnyelvvel kapcsolatos. A csúsztatásnak az a lényege, hogy a „tradicionalisták” egységes nyelvállapotot tükröző alapnyelvvel számolnak, és azt teljes mértékben rekonstruálni kívánják, azaz a mai nyelvekből ki akarják következtetni, helyre akarják állítani az alapnyelvnek a teljes, nyelvemlékekkel nem dokumentált rendszerét. Ebben az a legpikánsabb, hogy a nyelvcsaládunk tagjainak és a család történetének megis-

merésén fáradozó generációk tagjai közt nem akadt senki sem, aki ilyen naivságra törekedett volna (ezt magam is igyekeztem még pályám kezdetén világosan megfogalmazni, ld. Honti 1975, 1976)... Ha lemondanánk azon alapnyelvi elemek, sajátosságok rekonstruálásáról, amelyekét a mai nyelvek lehetővé teszik, akkor le kellene mondanunk arról is, hogy felderítsük azokat a nyelvtörténeti folyamatokat, amelyek révén kialakult a mai rokon nyelvek egyedi arculata. Hogy visszatérjek a korábban emlegetett latin nyelv és újlatin nyelvek példájához, megjegyzem, hogy minden nyelvész, aki történeti-összehasonlító kutatásokat végez, tisztában van azzal, hogy a rekonstrukció – egy metaforával élve – az alapnyelvnek legfeljebb a csontvázát képes felvázolni, miként az újlatin nyelvek alapján rekonstruálható latin alapnyelv sem azonos a klasszikus latinnal vagy a vulgáris latinnak a nyelvemlékek által megőrzött verzióival, de azoknak számos vonását mutatja.

A reformerek egyike-másika nagyon szorgalmasan hivatkozik egy olyan munkára (Thomason – Kaufman 1991), amely sokoldalúan vizsgálja a nyelvi kapcsolatok következtében kialakult nyelvi változásokat. Erre is utalva állítják, hogy minden nyelv a nyelvek keveredése révén jött létre, míg a bibliaként használt műben megbízható ismeretanyagra alapozva azt állítják a szerzők, hogy a legtöbb nyelv nem kevert (Thomason – Kaufman 1991: 3). Csak kuriózumként említem meg, hogy az ezen munkát szorgalmasan idézgetők egyike tőlem szerzett tudomást e könyv létezéséről, ezt megelőzően egyikük publikációiban sem találkoztam vele. Ez a megjegyzés csak annyit hivatott bizonyítani, hogy a reformerek szakirodalmi tájékozottsága igencsak esetleges.

E reformerek módszerei tehát radikálisan különböznek a másik két csoportban szorgoskodókéitól: nem holmi primitív, ad hoc jellegű szómagyarázatokat tesznek közzé, hanem hangtani, alaktani, mondattani jelenségeket igyekeznek történetileg úgy értelmezni, mintha azok valamiféle lingua franca tanúi lennének, vagyis a mai rokon nyelvek anyagi és szerkezeti egyezései holmi felderíthetetlen nyelvi kontaktusoknak, kölcsönzéseknek, substratumoknak lennének köszönhetőek. Általában nagy bibliográfiára támaszkodva adják elő számtalan fórumon unalomig ismételt magyarázataikat, de forrásaiknak következetesen olyan állításokat tulajdonítanak, amelyeket azok nem tartalmaznak (pl. azt, hogy minden nyelv a nyelvek keveredése révén jött létre). Az uráli nyelvcsalád egyes tagjaiból idézett adatok gyakran hiányosak, tévesek – valójában torzítások. A nyelvi változásokat jóformán csak a nyelvek közti kapcsolatok következményeként kívánják értelmezni, vagyis nem a nyelv létezéséből, állandóan jelenlévő módosulásaiból fakadó természetes folyamatként; az ilyen felfogás vajon milyen bizonyíthatóan idegen nyelvi hatásoknak tulajdonítaná a magyarban bekövetkezett átalakulást a Halotti Beszéd nyelve és a mai magyar nyelv között? Nem véletlen, hogy egy fiatal kolléga, aki Hollandiában, Észtországban és Finn-

országban tanult uralisztikát, „voodoo science” címkét ragasztott a reformerek „œuvre”-jére... (De Smit).

A reformerek a mai balti-finn népek őseinek jó tízezer évvel ezelőtti baltikumai és finnországi megjelenésével számolnak, s ez óhatatlanul a mulatságos módon gerjesztett dáko-román mítoszt juttathatja eszünkbe, vagyis állítólagos elsőbbségükkel kívánják igazolni a jelenleg általuk birtokolt területekhez fűződő felségjogaikat.

Közülük egyesek szívesen hivatkoznak az újabb humángenetikai vizsgálatokra, amelyek Luigi Luca Cavalli-Sforza amerikai olasz kutatónak és munkatársainak a nevéhez fűződnek. E genetikusok összefüggésbe hozzák vizsgálataik eredményeit a nyelvcsaládokkal, így az alapnyelvekkel is (pl. Cavalli-Sforza 1999: 51, 52, még vö. Cavalli-Sforza et al. 2000: 192, 290, 291, 713!, 714) – ellentétben a reformerek ismereteivel, állításaival, akik tagadják az alapnyelvek hajdani meglétét és a rokonként ismert nyelveknek az alapnyelvekből való származását. Ezen genetikusok eljárása, az általuk emlegetett etnikumokról, a rokon nyelvek közti rokonsági fokokról kialakított igen hézagos informáltsága kétségeket ébreszthet a finnugor népeket és nyelveket valamelyest is ismerő olvasóban, hiszen pl. a cseremiszeket az Urál középső részének északi felére helyezik (Cavalli-Sforza et al. 2000: 428), holott a Volga vidékén laknak, a magyarok legközelebbi nyelvrokonaiként a finneket ismerik (Guglielmo et al. 1999: 65), azok pedig valójában a Szibéria nyugati részében élő vogulok és osztjások.

Meg kell említenem Cavalli-Sforza elképzelései kapcsán, hogy Magyarországon is született a genetikára hivatkozó, hasonlóan merész és „nagyívű” ötlet, amely valójában az általam a második csoportba sorolt kutatók szellemi termékeinek kategóriájába tartozik. Eszerint „Az ugorok történetével a magyarság őstörténete mintegy 40 ezer év távlatáig vezethető vissza” (Farkas 2002: 46). A hazai nézet szerzője az ugon nem a tudományban meggyökeresedett fogalmat érti, hanem az uráli népességnek valamilyen arktikus vadászokból álló csoportját, amelynek képviselői a ténylegesen ugor népként ismert magyarokon, vogulokon és osztjásokon kívül szerinte a lengyelek, az ukránok és a horvátok lennének, ill. főleg az Egyesült Államok nyugati partvidékén honos penuti nyelvcsaládba tartozó indiánok is. Ennek a science fiction értékű elképzelésnek expressis verbis megfogalmazott „nyelvészeti” következtetése pedig így hangzik: „Az amerikai ugorok elméletét nyelvészeti kutatás is alátámaszthatja. Az indián nyelvek rendszerében a »penuti« nyelveket az ugor nyelvekkel rokonították. Amerikai tudósok feltételezik, hogy az obi-ugorok egy része Amerikába érkezett, ott szétszóródott (a penut indiánok 3 ezer éve élnek Kalifornia területén)”. Nos, a nyelvészetben jártas, a nyelvi tényeket ismerő és respektáló, képzett szakember ilyesmit nem állított, a történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelői ilyen nézetet nem vallanak, ill. ők nem próbálnak pl. kozmogóniai, paleo-

botanikai, mikrobiológiai vagy endokrinológiai elméleteket kovácsolni – legalábbis én ilyenekről nem tudok.

Reijo Norio finn genetikus hozzászólott az amerikaiak vizsgálati eredményeihez és az azokból levont következtetésekhez. Szerinte az ilyen vizsgálatok nem különösebben alkalmasak az európai népek közti rokonság kimutatására (Norio 1998: 26–27, 2000: 137). A reformerek téveszméivel egyébként magam is többször foglalkoztam; aki ezen kérdésekről részletesebben kíván tájékozódni, annak figyelmébe ajánlom a velük foglalkozó terjedelmesebb vitacikkemet (Honti 2002).

A finnugor finnugrista „forradalmárokon” kívül kezembe jutott egy olasz személynek is egy olasz egyetemi hungarológiai kiadványban közzétett cikke (csak ennek a körülménynek az ismeretében merem azt hinni, hogy nyelvészként kívánt megnyilatkozni), amelyben az MTA Nyelvtudományi Intézetében mintegy két évtizednyi munkával készült Uralisches Etymologisches Wörterbuch(!) alapján arra a meghökkentő következtetésre jutott, hogy az uráli vagy finnugor alapnyelv voltaképpen török alapú pidzsin volt, amely nagyobb részt a görög, kisebb részt a latin befolyására jött létre a Fekete-tengertől északra a Kr. u. III. században(!!!). E két nyelvből szerinte kb. száz szó került volna át ebbe az állítólagos pidzsinbe, köztük számos olyan, amelyek előzményei – a tudományos kutatások fényében – minden kétséget kizáróan az uráli vagy a finnugor alapnyelvből öröklődtek a mai magyarba, a finnbe stb., pl. m. *hal* ~ fi. *kala*, m. *fiú* ~ fi. *poika*, m. *néz* ~ fi. *näke*-, m. *lesz* ~ fi. *lie*-, m. *van, volt* ~ fi. *ole*-. Ez még az előzőleg emlegetett reformereken is túltesz, aligha szükséges bármiféle érdemi kommentárt hozzáfűzni. Hasonló, minden alapot nélkülöző elképzeléseket más, ugyancsak nem finnugor népekhez tartozó, nem finnugrista, hanem általános nyelvészeti képzettségű kutatók tollából is ismerünk.

2.4. Mindhárom csoporthoz tartozókra jellemző, hogy grafománok, az általuk idézett forrásokat változó ízlésük szerint értelmezgetik, nyelvi adatokat, történelmi és egyéb tényeket eltorzítanak (pl. a finnugrisztikában járatlan, ám arról szívesen nyilatkozó személyek a ’kéz’ jelentésű fi. *käsi* szót csak elvéve képesek helyes formában leírni, jobbára *kesi* lesz belőle; egy etimológiaifaragó pedig azt próbálta hihetővé tenni, hogy a Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótárának (TESz) munkatársai el akarták titkolni a magyar szókészlet török eredetű elemeit, és hogy őszerinte a *kor* szót e célból kihagyták ezen nagy etimológiai szótárunkból (de I. TESz 2: 567). A nyelvtudomány munkásai viszonylag ritkán mutatnak rá az első és a második csoportba sorolt naiv nyelvészekedők állításainak képtelen voltára (akik egyébként rendszerint még a magyar helyesírással is igencsak hadilábon állnak), akkor is csak azért, hogy a gyanútlan érdeklődőket megkíséreljék megóvni attól, hogy a primitív csapdába besétáljanak. Pedig e teóriák kiötlői epedve várják és erőszakosan követelik, hogy a tudományos kö-

rők, különösen a Magyar Tudományos Akadémia foglalkozzon „teóriáikkal”. Általában csak a harmadik, jóval ritkábban a második csoportba sorolt nyilatkozók kapnak reakciókat, kemény kritikákat szakmai fórumokon, természetesen minden következmény nélkül, hiszen a kritikákra általában egyáltalán nem reagálnak, mivel a tudománytalan magyarázatok, feltevések kidolgozói rendszerint megszállottak, vagy ha mégis van részükről valamilyen reakció, akkor szakmainak nevezhető vita helyett legfeljebb vádaskodnak, támadó, kioktató hangnemhez menekülnek.

A második és a harmadik csoporthoz sorolható kutatók miatt a szakma emberi szempontból gondban van. A tudomány munkása ugyanis a saját szakterületén esetleg lehet jó szakember, ezért nem szívesen figyelmeztetik az illetőt a nyilvánosság előtt a népi bölcsességre: „suszter, maradj a kaptafánál!”. A nyelvészetben esetleg hasznos tevékenységet is folytatókkal szemben a realitásokhoz ragaszkodó kollégák gyakran elnézőek, hiszen jó kollegiális, sőt esetenként baráti viszony is összefűzi őket, ezért igen óvatos bíráló észrevételeiken átsugárzik az, amit magánbeszélgetések során mentségül elárulnak: „igaz, hogy butaságokat hord össze, de különben rendes ember”; főként idősebb „tradicionalista” kollégáinkra jellemző ez a csak magánbeszélgetésekben és magánlevelezésben megnyilvánuló dohogás, az egyetnemértés kifejezése. „Forradalmár” kollégáink az utóbbi jó tíz évben magyar és külföldi tudományos fórumokon súlyos kritikákat kaptak, a „tradicionalisták” számos kritikai cikkben igyekeztek a „forradalmárokat” a történeti-nyelvészeti alapfogalmak lényegéről felvilágosítani, figyelmüket a legalapvetőbb fontosságú szakirodalomra felhívni – mindhiába... Nagyjából érvényes rájuk is, hogy csak írnak, de nem olvasnak, ill. ha mégis olvasnak, akkor azt olvassák ki forrásaikból, amit szeretnének.

Az sem érdektelen, hogyan viszonyulnak egymáshoz e csoportok. A harmadikba tartozók képviselői alkotják az elitet, az elsőként említett csoport tagjai pedig kétségtelenül a „másként gondolkodók” szellemi proletárjai; e két csoport között egyáltalán nincs kommunikáció. A másodikba tartozók figyelnek le- és felfelé is, a szakmai ismereteket tekintve teljesen intakt nyelvészkedők iránti szimpátiájuk abban is megnyilvánul, hogy gyakran átveszik ötleteiket, akár hivatkozás nélkül is. A történeti-összehasonlító nyelvészetet tanult csodabogártenyésztők olykor kritikával, jogos kritikával illetik a legegyszerűbb alapfogalmak ismeretét is nélkülöző bűvészkedők ténykedését, vö. pl. „Az ilyen esetek nem a nyelvtudomány, hanem a tudományszociológia és még inkább a pszichiátria kompetenciájába tartoznak. Az érdekes szerzők összekeverik a szabadságot a szabadossággal, ill. a véleményalkotás szabadságát a tudomány megalapozott kutatásokra épülő megnyilatkozásaival”.

3. Nem emlékeztem meg minden nyelvészkedő dilettáns nézeteiről még a második és a harmadik csoportból sem, ugyanis szinte lehetetlen végigtekinteni

az újat és minél feltűnőbbet közzétenni akarók seregén. E csodabogár-tenyésztők rendszerint agresszív módon előadott és feltűnést keltő megnyilatkozásaikkal gyaníthatólag szeretnének valamit kompenzálni, ez a valami pedig talán a siker-élmény hiánya lehet a voltaképpeni szakmai munkában.

A szovjet birodalom összeomlása után a véleménynyilvánítási szabadsággal a szabadosság, a felelőtlenség, a szenzációhajhászás is beköszöntött. A nyelvészet terén mindhárom államalkotó finnugor nép hazájában felerősödtek az önmagasztaló dilettánsok hangjai. Annak is megvan az oka, hogy miért éppen ezekben az országokban hágott magasra ez a hangulat. Mindhárom nép szenvedett a kommunizmustól, az észtek és a magyarok a közvetlen orosz megszállástól, a finnek pedig a kínos orosz gyámkodástól. Ettől megszabadulva kompenzációképpen is igyekeznek egyesek nemzetük felsőbbrendűségét propagálni. Ezt igazán szemléletesen adta honfitársai tudtára egy finn kutató, aki hirtelen kényszerrel érzett kijelenteni a következőt: „A good example of how history can be (re)interpreted is the shift in speculations of where Finns originate from. During the period when the Soviet Union was still very strong and Finnish foreign policy was adjusted to these realities, the story of how Finns came to Finland – told e. g. in the schools – was that the Finns and other Finno-Ugric peoples came from the East and travelled through Russia and settled down in Finland, Estonia and Hungary. Part of the ‘family’ stayed behind in Russia. Today, as Finland has joined the EU and the Soviet Union no longer exists, history tells us a different story. Finns did not only come from the East but also from the West and are definitely part of the western culture”. A mi esetünkben nyilván annak is döntő szerepe van a délibábos rokonságkeresésben, hogy Trianonban példátlanul porig alázták a magyarságot, és némelyek előkelőbb rokonok keresgélésében próbálnak vigaszt találni.

A magyar nyelv finnugor eredete ellen ágálók rendszeresen a magyar nép honfoglalás előtti történelmére hivatkozva próbálják kikezdeni a tudomány megállapításait; pl. a „törökhitű” dilettánsok azt a nyelvészetileg is kétségtelen tényre igyekeznek eszmefuttatásaik középpontjába állítani, hogy az ősmagyaroknak igen intenzív kapcsolataik voltak török nyelvű népekkel. A józan emberek számára azonban világos, hogy akár a rég-, akár a közelmúltban nyelvileg és kulturálisan a magyarságba asszimilálódott török, német, szláv stb. nyelvű csoportok nem teszik szükségessé, hogy a sajátunkként kezeljük ezen etnikumok történelmét, a magunkénak is valljuk ezek nemzettudatát stb., miként pl. az újlatin nyelvet beszélő franciák sem a kelta vagy a germán nyelvű népekkel érznek közös-séget, hanem saját nyelvük eredete a tudatformáló tényező.

Az előadottak nem abból a szempontból tarthatnak számot érdeklődésünkre, hogy mit mondanak vagy írnak akár a nyelvészetet egyetemi szinten tanult, akár a tanulatlan, sőt: tudatlan nyelvhasználat, hanem sokkal inkább társadalmi

jelenségként érdemelnek figyelmet. Talán nem lenne felesleges egyszer időt és fáradságot áldozni e jelenség alaposabb elemzésére is. Úgy vélem, érdemes lenne azt is megfontolni, hogy szakemberek időnként, az eddigieknél gyakrabban, pl. a magyar nyelv hetének rendezvénysorozatai keretében vagy a finnugor népek rendszeressé váló világkongresszusaihoz kapcsolódva előadásorozatokban, népszerűsítő formában adjanak tájékoztatást az uráli/finnugor nyelvrokonság mibenlétéről, a történeti-összehasonlító nyelvtudomány lényegéről, hogy a nagyközönség ne csak a szökőárszerűen ömlő ópiumot ismerje meg.

Irodalom

- Balró-Nagy Marianne (2003), Az írástudók felelőssége. NyK 100: 46–63.
- Bence Lóránt – Csébfalvi Károly (2003), Genetika – számítástechnika – tudásszociológia. Az ugor-török háború új szakasza avagy vége? In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet. 2002. október 16–17. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 7–13.
- Buck, Carl Darling (1988), A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca (1999), Geni, popolazioni e lingue. In: Longobardi, Giuseppe (ed.) (1999), Le lingue del mondo. Le Scienze quaderni dall'edizione italiana di Scientific American 108. 46–52.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca – Menozzi, Paolo – Piazza, Alberto (2000), Storia e geografia dei geni umani. Adelphi Edizioni, Milano. (Az eredeti változat: The History and Geography of Human Genes. Princeton University Press, Princeton 1994.)
- Guglielmo, C. R. – Piazza, A. – Menozzi, P. – Cavalli-Sforza, L. L. (1990), Uralic Genes in Europe. American Journal of Physical Anthropology 83: 57–68.
- Fejes László (2003), Még egyszer a finnugor rokonságtudatunkról. Finnugor Világ 8/4: 25–29.
- Hegedűs József (1966), A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. NytudÉrt 56.
- Honti László (1975), On the question of the proto language reconstruction. NyK 77: 125–136.
- Honti László (1976), Az alapnyelvi rekonstrukciók kérdéséről. In: Benkő Loránd – K. Sal Éva (szerk.), Az etimológia elmélete és módszertana. NytudÉrt 89: 131–137.
- Honti László (2002), „Was ihr wollt!” Science fiction und Sprachwissenschaft in den uralistischen Forschungen. In: Helimski, Eugen – Widmer, Anna (Hrsg.), *Wüša wüša* – Sei gegrüßt! Beiträge zur Finnougristik zu Ehren von Gert Sauer dargebracht zu seinem siebzigsten Geburtstag. VSUA 57: 117–153.
- Itkonen, Esa (1998), Sukupuu ja kontakti. Vir 1998: 96–103.

- Keresztes László (2003), A magyar nyelv eredetkérdései (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában). FUD 10: 107–126.
- Laakso, Johanna (1999a), Pohjois-Euroopan väestön alkukysymyksiä kontaktilingvistikan kannalta. In: Fogelberg, Paul (toim.), Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bodrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Suomen Tiedeseura, Helsinki. 53–57.
- Laakso, Johanna (1999b), Voiko väittää mitä vain? Vir 1999: 637–639.
- Norio, Reijo (1998), Was kann die Genforschung über die Finnen aussagen? In: Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen, Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek 30. Deutsche Bibliothek, Helsinki. 23–30.
- Norio, Reijo (2000), Suomi-neidon geenit. Tautiperinnön takana juurillemme johtamassa. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Rédei Károly (2003), Őstörténetünk kérdései. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- Sadovszky, Otto J. (1981), Ob-Ugrian elements in the adverbs, verbal prefixes and post-position of California Wintuan. In: Ikola, Osmo (ed.), CIFU VIII/VI: 237–243.
- Setälä, E. N. (1926), Suomensukuisten kansojen esihistoria. In: Kannisto, A. – Setälä, E. N. – Sirelius, U. T. – Wichmann, Y. (toim.), Suomen suku I. 120–189. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- De Smit, Merlijn (2003a), Uralic Linguistics vs. Voodoo Science or The “New Paradigm” on the Uralic Urheimat: Size Does Matter! Internet: www.geocities.com/isolintu/voodoo.html
- De Smit, Merlijn (2003b), Uralics vs. Voodoo. A bibliography. Internet: www.geocities.com/Athens/Avropolis/3093/voodoobibl.htm
- Weinreich, Uriel (1958): On the compatibility of genetic relationships and convergent development. Word 14: 374–379.
- Zsirai Miklós (1943/1986), Őstörténeti csodabogarak. In: Ligeti Lajos (szerk.), A magyarság őstörténete. Magyarságtudományi Intézet – Franklin / Akadémiai Kiadó, Budapest. 266–289.
- Zsirai Miklós (1952), A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Akadémiai Kiadó, Budapest.